

Adicita Inteligensia Sejarah dan Tamadun Islam

Editor:

RoZIAH Sidik @ Mat Sidek¹, Anwar Mutaqqin², Ammalina Dalillah Mohd Isa³

E-mel:

roziah@ukm.edu.my¹, anwar86@ukm.edu.my², ammalina@ukm.edu.my³

Abstrak: Buku ini membawa kupasan intelegensia dalam bidang sejarah dan tamadun Islam merangkumi bidang sains dan teknologi dalam tamadun Islam di Asia Barat serta tamadun Islam di Asia Tenggara. Topik-topik tersebut meliputi konsep falsafah sejarah Islam menurut Ibn Khaldun, perkembangan peranan Caravanserai daripada persinggahan sementara kepada destinasi pelancongan, pentadbiran Uthmaniyyah dan pelaksanaan polisi ekonomi Sultan Muhammad al-Fatih, idea politik Uthmani Muda dalam pembaharuan pentadbiran Uthmaniyyah abad ke-19, perkembangan dan sumbangan bidang perubatan dalam Kerajaan Uthmaniyyah, pembukaan Al-Fatawa Al-Hindiyyah sebagai legasi kerajaan Mughal era Awrangzib (1658 - 1707), pencerakinan tuntas terhadap faktor luaran dan kemelut dalaman Mesir terhadap penjajahan Perancis ke atas Mesir (1798 - 1801), sejarah penubuhan dan punca kuasa Majlis Agama Islam Negeri Sembilan, pelaksanaan undang-undang jenayah Islam di Terengganu sebelum campur tangan British 1919M, hukuman hudud dalam piagam Batu Bersurat Terengganu serta ketokohan Haji Wan Musa Abdul Samad sebagai tokoh islah Kelantan. Pembaca perlu mendapatkan buku ini bagi memperkayakan ilmu sejarah dan tamadun Islam dalam pelbagai bidang.

Kata kunci: Ibn Khaldun, caravanserai, *Mughal*, hudud, Uthmaniyyah

ADICITA

INTELIGENSIA SEJARAH DAN TAMADUN ISLAM

EDITOR:
ROZIAH SIDIK @ MAT SIDEK
ANWAR MUTTAQIN
AMMALINA DALILLAH MOHD ISA

Penerbit
UTHM

ADICITA

INTELIGENSIA
SEJARAH DAN TAMADUN ISLAM

ADICITA

INTELIGENSIA SEJARAH DAN TAMADUN ISLAM

EDITOR

ROZIAH SIDIK @ MAT SIDEK

ANWAR MUTTAQIN

AMMALINA DALILLAH MOHD ISA

2024

© Penerbit UTHM
Cetakan Pertama 2024

Hak cipta terpelihara. Menghasilkan semula mana-mana artikel, ilustrasi dan kandungan buku ini dalam apa jua bentuk elektronik, mekanikal fotokopi, rakaman atau apa-apa bentuk tanpa kebenaran bertulis terlebih dahulu daripada Pejabat Penerbit Universiti Tun Hussein Onn Malaysia, Parit Raja, Batu Pahat, Johor adalah dilarang. Mana-mana rundingan tertakluk kepada pengiraan royalti dan honorarium.

Perpustakaan Negara Malaysia
Penulis: Roziyah Sidik @ Mat Sidek, Anwar Muttaqin, Ammalina
Dalillah Mohd Isa

ISBN: 978-629-490-012-7

Diterbitkan dan Dicetak oleh:
Penerbit UTHM
Universiti Tun Hussein Onn Malaysia
86400 Parit Raja,
Batu Pahat, Johor
Tel: 07-453 7428 / 7452
Faks: 07-453 6145

Laman web: <http://penerbit.uthm.edu.my>
E-mel: pt@uthm.edu.my
<http://e-bookstore.uthm.edu.my>

Penerbit UTHM adalah anggota
Majlis Penerbitan Ilmiah Malaysia (MAPIM)

Data Pengkatalogan-dalam-Penerbitan
Perpustakaan Negara Malaysia
Rekod katalog untuk buku ini boleh didapati
dari Perpustakaan Negara Malaysia
ISBN 978-629-490-012-7

ISI KANDUNGAN

<i>Prakata</i>	xiii
<i>Penghargaan</i>	xv
BAB 1 PENDAHULUAN	1
<i>Anwar Muttaqin</i>	
BAB 2 KONSEP FALSAFAH SEJARAH ISLAM MENURUT IBN KHALDUN	9
<i>Noratiqah Ahmad Kazmar & Azmul Fahimi Kamaruzaman</i>	
Pengenalan	9
Falsafah sejarah	10
Konsep falsafah sejarah	10
Ibn Khaldun dan falsafah sejarah	12
Aliran falsafah sejarah	15
Kesimpulan	18
Rujukan	19
BAB 3 <i>CARAVANSERAI: DARIPADA PERSINGGAHAN SEMENTARA KEPADA DESTINASI PELANCONGAN</i>	21
<i>Roziah Sidik @ Mat Sidek, Aina Zafirah Samsuddin & Ermy Azziaty Rozali</i>	
Pengenalan	21
Transformasi <i>caravanserai</i> daripada fungsi asal kepada destinasi pelancongan	25
Kedudukan <i>caravanserai</i> di Lualan Sutura	28

	Pengiktirafan UNESCO terhadap <i>caravanserai</i> sebagai Tapak Warisan Dunia	28
	Kesimpulan	30
	Rujukan	31
BAB 4	PENTADBIRAN UTHMANIYYAH DAN PELAKSANAAN POLISI EKONOMI SULTAN MUHAMMAD AL-FATIH <i>Ammalina Dalillah Mohd Isa & Ezad Azraai Jamsari</i>	39
	Pengenalan	39
	Biografi ringkas Sultan Muhammad al-Fatih	40
	Pentadbiran Uthmaniyyah era al-Fatih	42
	Pentadbiran ekonomi	46
	Kesimpulan	49
	Rujukan	49
BAB 5	IDEA POLITIK UTHMANI MUDA DALAM PEMBAHARUAN PENTADBIRAN UTHMANIYYAH ABAD KE-19M <i>Ezad Azraai Jamsari, Ammalina Dalillah Mohd Isa & Mohamad Zulfazdlee Abul Hassan Ashari</i>	51
	Pengenalan	51
	Kerajaan Uthmaniyyah dan pembaharuan pada abad ke-19M	52
	Sejarah perkembangan gerakan Uthmani Muda	54
	Gagasan pembaharuan politik Uthmani Muda	58
	Kesimpulan	62
	Rujukan	63

BAB 6	PERKEMBANGAN DAN SUMBANGAN BIDANG PERUBATAN DALAM KERAJAAN UTHMANIYYAH	65
	<i>Siti Nur Adilah Awang, Ermy Azziaty Rozali & Roziah Sidik @ Mat Sidek</i>	
	Pengenalan	65
	Usaha pemeraksanaan bidang perubatan dalam Kerajaan Uthmaniyyah	66
	Sistem perubatan dan kaedah penjagaan kesihatan dalam Kerajaan Uthmaniyyah	68
	Sumbangan bidang perubatan Uthmaniyyah	72
	Kesimpulan	80
	Rujukan	81
BAB 7	PEMBUKUAN <i>AL-FATAWA AL-HINDIYYAH</i> SEBAGAI LEGASI KERAJAAN MUGHAL ERA AWRANGZIB (1658-1707)	87
	<i>Mohamad Zulfazdlee Abul Hassan Ashari</i>	
	Pengenalan	87
	Kerajaan Mughal era Awrangzib (1658-1707)	88
	<i>Al-Fatawa al-Hindiyyah</i>	91
	Tempoh penyusunan dan pembukuan <i>al- Fatawa al-Hindiyyah</i>	96
	Kesimpulan	97
	Rujukan	98
BAB 8	PENJAJAHAN PERANCIS KE ATAS MESIR (1798-1801): PENCERAKINAN TUNTAS TERHADAP FAKTOR LUARAN DAN KEMELUT DALAMAN MESIR	103
	<i>Napisah Karimah Ismail & Wan Kamal Mujani</i>	
	Pengenalan	103
	Serangan Perancis ke atas Mesir	104

	Mesir menjadi tarikan Perancis	105
	Kemelut dan masalah dalaman Mesir	112
	Kesimpulan	117
	Rujukan	118
BAB 9	SEJARAH PENUBUHAN DAN PUNCA KUASA MAJLIS AGAMA ISLAM NEGERI SEMBILAN	121
	<i>Anwar Muttaqin</i>	
	Pengenalan	121
	Penubuhan Majlis Agama Islam Negeri Sembilan	121
	Punca kuasa Majlis Agama Islam Negeri Sembilan	123
	Enakmen Perbadanan Baitulmal Negeri Sembilan 2015	133
	Kesimpulan	135
	Rujukan	136
BAB 10	PELAKSANAAN UNDANG-UNDANG JENAYAH ISLAM DI TERENGGANU SEBELUM CAMPUR TANGAN BRITISH 1919M	139
	<i>Izziah Suryani Mat Resad @ Arshad</i>	
	Pengenalan	139
	Kedudukan perundangan Islam Di Terengganu	141
	Pelaksanaan undang-undang jenayah Islam	145
	Kesimpulan	155
	Rujukan	156

BAB 11	HUKUMAN HUDUD DALAM PIAGAM BATU BERSURAT TERENGGANU	161
	<i>Izziah Suryani Mat Resad @ Arshad</i>	
	Pengenalan	161
	Kandungan Batu Bersurat Terengganu	162
	Peruntukan hukum hudud pada Batu Bersurat Terengganu	165
	Kesimpulan	171
	Rujukan	172
BAB 12	HAJI WAN MUSA ABDUL SAMAD: TOKOH ISLAH KELANTAN	175
	<i>Noor Intan Ismail & Farid Mat Zain</i>	
	Pengenalan	175
	Biografi	176
	Keperibadian	178
	Hasil karya	179
	Kerjaya	179
	Kematian	181
	Kesimpulan	181
	Rujukan	182
	<i>Rujukan</i>	156
	<i>Indeks</i>	185

PRAKATA

Dengan nama Allah yang Maha Pengasih lagi Maha Penyayang. Syukur Alhamdulillah dengan izinNya, buku *Adicita Inteligensia Sejarah dan Tamadun Islam* ini berjaya diterbitkan.

Secara umumnya, buku ini mengupas dan menganalisis konsep falsafah sejarah Islam menurut Ibn Khaldun, perkembangan peranan *Caravanserai* daripada persinggahan sementara kepada destinasi pelancongan, pentadbiran Uthmaniyyah dan pelaksanaan polisi ekonomi Sultan Muhammad al-Fatih, idea politik Uthmani Muda dalam pembaharuan pentadbiran Uthmaniyyah abad ke-19M, perkembangan dan sumbangan bidang perubatan dalam Kerajaan Uthmaniyyah, pembukuan *al-Fatawa al-Hindiyyah* sebagai legasi kerajaan Mughal era Awrangzib (1658-1707), pencerakinan tuntas terhadap faktor luaran dan kemelut dalaman Mesir terhadap penjajahan Perancis ke atas Mesir (1798-1801), sejarah penubuhan dan punca kuasa Majlis Agama Islam Negeri Sembilan, pelaksanaan undang-undang jenayah Islam di Terengganu sebelum campur tangan British 1919M, hukuman hudud dalam piagam Batu Bersurat Terengganu, serta membincangkan ketokohan Haji Wan Musa Abdul Samad sebagai tokoh islah Kelantan.

Penulis amat berharap agar khalayak pembaca mendapat pengetahuan dan pemahaman yang baik terhadap adicita inteligensia dalam bidang sejarah dan tamadun Islam. Di kesempatan ini, penulis ingin mengucapkan ribuan terima kasih kepada semua pihak yang membantu, sama ada secara langsung ataupun tidak langsung dalam usaha penerbitan buku ini. Memandangkan buku ini tidak terlepas daripada sebarang kecacatan dan kekurangan, sebarang kritikan membina dan teguran adalah amat dialu-alukan.

Terima kasih.

Roziyah Sidik @ Mat Sidek, Anwar Muttaqin & Ammalina Dalillah Mohd Isa

BAB 1 PENDAHULUAN

Anwar Muttaqin

Perkembangan agama dan umat Islam di dunia telah melalui sejarah yang sangat panjang. Kedatangan agama Islam yang dibawa oleh Nabi Muhammad s.a.w merupakan asas kepada pembinaan jati diri Islam hingga berjaya membentuk peradaban dan ketamadunan manusia serta kerajaan yang mampu melakar sejarah agung di pentas dunia. Ulama merupakan penerus tanggungjawab dan fungsi para nabi dan rasul dalam menyebarkan syariat Islam kepada seluruh umat manusia sepanjang zaman. Tugas yang ditanggung oleh ulama ini menjadi penanda aras terhadap maju mundurnya sesebuah tamadun negara bangsa, pudarnya sebuah bangsa dan baik buruknya sekalian umat di bumi ini. Jika ulama berfungsi sebagaimana tugas para nabi dan rasul, akan kuat dan berakar umbi jati diri Islam dalam umat berkenaan. Buku ini adalah satu bentuk himpunan makalah daripada para inteligensia tentang aspek-aspek adicita berkaitan sejarah dan tamadun Islam merangkumi sejarah dan tamadun Islam Asia Barat, Asia Tenggara serta hubungan melalui sains dan teknologi.

Falsafah sejarah merupakan sebuah proses perkembangan sejarah yang setiap peristiwanya berlaku secara revolusi dan bersistematik. Peristiwa dan penceritaan dalam al-Quran dan *Sunnah Nabawiyyah* adalah satu bentuk falsafah sejarah ulung yang tidak diragui kesahihannya. Matlamat utama ini dibincangkan oleh **Noratiqah Ahmad Kazmar & Azmul Fahimi Kamaruzaman** yang membawakan konsep falsafah sejarah dan teori falsafah sejarah menurut sejarawan utama Islam iaitu Ibn Khaldun. Ibn Khaldun atau gelaran intelektualnya *Wali al-Din* berperanan sebagai “*Guardian of the Religion*” dan merupakan seorang sarjana Islam yang terkenal dalam bidang sejarah menerusi karya agungnya iaitu *Muqaddimah* yang dianggap sebagai satu sumbangan baru dalam ilmu sejarah atau pensejarahan. Justeru itu, sumbangan

BAB 2 KONSEP FALSAFAH SEJARAH ISLAM MENURUT IBN KHALDUN

*Noratiqah Ahmad Kazmar & Azmul Fahimi
Kamaruzaman*

Pengenalan

Falsafah sejarah merupakan sebuah proses perkembangan sejarah yang setiap peristiwanya berlaku secara revolusi dan bersistematik. Peristiwa dan penceritaan yang terkandung dalam al-Quran dan *Sunnah Nabawiyyah* adalah satu bentuk falsafah sejarah yang ulung yang tidak diragui kesahihannya. Bab ini membahaskan konsep falsafah sejarah dan teori falsafah sejarah menurut sejarawan utama Islam iaitu Ibn Khaldun. Ibn Khaldun atau gelaran intelektualnya *Wali al-Din* berperanan sebagai “*Guardian of the Religion*” merupakan seorang sarjana Islam yang terkenal dalam bidang sejarah. Karyanya yang agung iaitu *Muqaddimah* dianggap sebagai satu sumbangan baharu dalam ilmu sejarah atau pensejarahan. Penulis mendapati bahawa sumbangan Ibn Khaldun adalah sangat besar dalam dunia falsafah sejarah Islam. Cetusan idea-idea yang dilontarkan oleh Ibn Khaldun tentang ilmu falsafah sejarah telah menjadi panduan sejarawan dunia.

Sejarah adalah salah satu bidang yang begitu penting dalam kehidupan seharian manusia. Ini berdasarkan kepada kepentingannya dalam mengetahui sesuatu peristiwa yang berlaku pada masa lalu supaya menjadi iktibar pada masa akan datang. Menurut Pusat Rujukan Persuratan Melayu (<https://prpm.dbp.gov.my/cari1?keyword=sejarah>), sejarah membawa erti asal-usul (keturunan), salasilah, kisah, *tawarikh*, hikayat, histori, teromba, riwayat, tambo dan peristiwa yang benar-benar berlaku pada waktu yang lampau.

Rujukan

- Ahmad Sunawari Long. 2015. *Falsafah Ibnu Khaldun*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan dan Buku Malaysia.
- Carr, E.H. 1984. *Apakah sejarah*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- <https://prpm.dbp.gov.my/cari1?keyword=sejarah>
- Ibn Khaldun. 1992. *Al-Muqaddimah*. Beirut: Dar al-Ma'arif.
- Ismail Bakar. 2009. *Falsafah sejarah Islam*. Bangi: Pusat Penerbitan dan Percetakan.
- Lemon, M. C. 2003. *Philosophy of history: A guide for students*. New York: Taiyor and Francis Group.
- Mahayudin Hj Yahaya. 1989. *Ensiklopedia sejarah Islam*. Bangi: Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Mohammad Abdullah Enan. 2014. *Ibnu Khaldun: Riwayat hidup dan karyanya*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan dan Buku Malaysia.
- Muhsin Mahdi. 2014. *Falsafah Sejarah Ibnu Khaldun Kajian Tentang Dasar Falsafah Ilmu Budaya*. Kuala Lumpur: Institut Terjemahan & Buku Malaysian.
- Rahman Hj Abdullah. 2000. *Wacana falsafah sejarah perspektif barat dan timur*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn Bhd.
- Suntharalingam, R. 1987. *Pensejarahan Barat*. Petaling Jaya: Penerbit Fajar Bakti Sdn Bhd.
- Wan Kamal Mujani. 2012. *Pensejarahan Islam siri pertama sejarawan madrasah madinah sehingga awal abad ke-4 Hijrah/ 10 Masihi*. Edisi Ke-2. Bangi: Institut Kajian Rantau Asia Barat (IKRAB) Universiti Kebangsaan Malaysia.

BAB 3 CARAVANSERAI: DARIPADA PERSINGGAHAN SEMENTARA KEPADA DESTINASI PELANCONGAN

*Roziyah Sidik @ Mat Sidek, Aina Zafirah Samsuddin &
Ermy Azziaty Rozali*

Pengenalan

Caravanserai merujuk kepada tempat penginapan bagi pengembara di mana mereka boleh beristirahat dan menikmati perkhidmatan yang disediakan. Di awal kemunculan empayar Islam, ia dikenali sebagai *ribat* iaitu satu gudang atau gedung sebagai tempat simpanan haiwan seperti kuda bagi persediaan untuk peperangan. *Ribat* pertama telah dibina oleh Uqbah bin Nafi' pada zaman pemerintahan Khalifah Umar bin al-Khattab. Di Asia Tengah dan Afrika Utara, *ribat* kebiasaannya dibina oleh pemerintah. Pada awal abad ke-10M *ribat* ditukar kepada *khanqah* yang direka oleh golongan Sufi sebagai dewan perhimpunan atau penempatan tentera untuk aktiviti penaklukan. *Khanqah* ini berbentuk pelan segi empat. Dalam *khanqah* ini terdapat susunan bilik dan ditengah dewan *khanqah* diletakkan satu kubah serta *khanqah* tidak mempunyai halaman. Contoh *khanqah* adalah *Khanqah Turbat al-Shaikh Jam* di Khurasan Timur (Iran Timur).

Khanqah kemudiannya berkembang menjadi *caravanserai* (rumah penginapan atau motel). Pada asasnya, *caravanserai* merupakan satu kemudahan yang dibangunkan oleh kerajaan secara percuma untuk memberi peluang kepada pedagang atau pengembara dan orang yang mahu menunaikan ibadah haji berehat sebelum meneruskan perjalanan mereka. Pelbagai kemudahan disediakan di sini seperti tempat beristirahat, makanan dan hiburan secara percuma selama tiga hari. Bagi sesetengah *caravanserai* moden, ia turut dilengkapi pelbagai

Rujukan

- Abbasian, A. 2019. Examining authenticity in adaptive reuse of Iranian caravanserais for tourism: Comparative assessment of two cases from Safavid Era. Tesis Sarjana, Institute of Graduate Studies and Research, Eastern Mediterranean University, Famagusta, Turkey. <http://i-rep.emu.edu.tr:8080/jspui/bitstream/11129/5205/1/Abbasianaryana.pdf> [24 Disember 2021].
- Ahmadreza Saberi, Anuar Talib, Shervin Motamedi & Shahab Kariminia. 2016. Adaptive reuse of historical Safavid caravanserais in Iran as a sustainable development strategy. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding* 3(3): 15-25.
- Ahunbay, Z. 2019. Giving new life to historic buildings. *International Civil Engineering and Architecture Conference 2019*, Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey, 17-20 April.
- Andaroodi, E & Andres, F. 2020. Advanced classification of architectural heritage: a corpus of desert on rout caravanserais. *International Journal of Architectural Heritage* 14(3): 433-456. DOI: 10.1080/15583058.2018.1547801.
- Andrea, A.J. & Levi, A.C. 2009. The Silk Road: Afro-Eurasian connectivity across the ages. Dlm. Modelski, G. & Denmark, R.A. (pnyt.). *World System History*, Oxford: EOLSS/UNESCO, hlm. 129.
- Anon. 2019a. Travel back in time at Zazadin Han in Konya. *Daily Sabah*, 25 Oktober. <https://www.dailysabah.com/travel/2019/10/25/travel-back-in-time-at-zazadin-han-in-konya> [29 Ogos 2022].
- Anon. 2019b. Beguiling 13th-century Seljuk Caravanserai captivates tourists. *Daily Sabah*, 27 September. <https://www.dailysabah.com/travel/2019/09/27/beguiling-13th-century-seljuk-caravanserai-captivates-tourists> [25 Ogos 2022].

BAB 4 PENTADBIRAN UTHMANIYYAH DAN PELAKSANAAN POLISI SULTAN MUHAMMAD AL-FATIH

Ammalina Dalillah Mohd Isa & Ezad Azraai Jamsari

Pengenalan

Kewibawaan Sultan Muhammad al-Fatih (seterusnya al-Fatih) sememangnya tidak dapat dinafikan, terutama dalam bidang ketenteraan. Kehebatan ini terbukti dengan kejayaannya dalam menguasai Constantinople, ibu kota pusat pemerintahan Byzantium yang menjadi idaman seluruh pemerintah Islam untuk ditakluki. Namun begitu, keunggulan serta kehebatan beliau tidak terhenti setakat itu. Di samping bijak dalam selok-belok penyusunan strategi perang, beliau juga mahir dalam pengurusan ekonomi negara. Ini dapat dilihat melalui dasar-dasar ekonomi yang dibawa dimana beliau berjaya dalam meningkatkan sumber perbendaharaan, sekali gus memantapkan pentadbiran Kerajaan Uthmaniyyah. Kinross (1977) menyatakan: *“From the start of his reign he had set himself besides to reorganization of his administrative departments and in particular of his treasury, whose tax methods were reformed in an efficient and businesslike manner. In such practical matters he outdid his father”*.

Kenyataan ini turut di sokong oleh McCarthy (1997) yang menyebut, *“While Mehmet’s policies hurt many, they did aid the finance of the state”*. Ini membuktikan dasar ekonomi yang dijalankan oleh al-Fatih berjaya dalam meningkatkan sumber pendapatan negara. Di samping itu, Inalcik (1970) turut mengulas: *“The Ottoman economic mind was closely related to the basic concept of state and society in the Middle East. It professed that the ultimate goal of a state was consolidation and*

Kesimpulan

Walaupun pemerintahan al-Fatih berhadapan dengan lebih daripada 20 perang serta ekspedisi ketenteraan, pentadbiran pada era tersebut masih dapat dijalankan dengan licin dan teratur. Apabila diteliti, ia berpunca daripada pentadbiran ekonomi Kerajaan Uthmaniyyah yang berjaya dirangka oleh beliau. Berdasarkan kajian yang dijalankan, polisi yang dijalankan merupakan strategi jangka panjang sebagaimana polisi kewangan yang menjalankan pencetakan mata wang baharu. Tindakan yang begitu kreatif dan bijaksana oleh Sultan Muhammad al-Fatih ini meletakkan beliau sebagai seorang pemerintah yang berjaya menyeimbangi kerajaannya dalam pelbagai bidang, terutama dalam aspek ekonomi.

Rujukan

- Ab. Hamid Ali. 2008. Pembukaan Constantinople oleh Sultan Muhammad al-Fatih dan implikasinya terhadap Eropah. Disertasi Sarjana, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia [14 Julai 2022].
- al-Fahmi, 'Abd al-Salam 'Abd al-'Aziz. 1993. *al-Sultan Muhammad al-Fatih*. Damshiq: Dar al-Qalam.
- Babinger, F. 1978. *Mehmed the Conqueror and His Time*. New Jersey: Princeton University Press.
- Ensiklopedia Islam*. 1998. Jil. 7. Malaysia: Malaysian Encyclopaedia Research Center Berhad.
- Ibn al-Athir, 'Ali b. Muhammad. 1976. *al-Kamil fi al-tarikh*. Beirut: Dar al-Kitab al-'Arabi.
- Inalcik, H. 1996. *An economic and history of the Ottoman empire, 1300-1914*. Great Britain: Cambridge University Press.
- Kinross, L. 1977. *The Ottoman centuries: The rise and fall of the Turkish empire*. London: Jonathan Cape Ltd.

BAB 5 IDEA POLITIK UTHMANI MUDA DALAM PEMBAHARUAN PENTADBIRAN UTHMANIYYAH ABAD KE-19M

Ezad Azraai Jamsari, Ammalina Dalillah Mohd Isa & Mohamad Zulfazdlee Abul Hassan Ashari

---

Pengenalan

Pelaksanaan pembaharuan pada era *Tanzimat* (1839-1871) oleh Kerajaan Uthmaniyyah pada abad ke-19M telah mewujudkan tentangan yang kuat daripada golongan intelektual. Golongan intelektual yang dimaksudkan di sini ialah Uthmani Muda atau Uthmani Baru (Turki: *Yeni Osmanlilar*). Kebebasan yang dianjurkan oleh pihak kerajaan pada ketika itu telah memberi peluang kepada golongan ini untuk mengkritik dasar dan polisi kerajaan yang dilihat mengabaikan hak rakyat dan bertentangan dengan ajaran Islam. Jati diri masyarakat Uthmaniyyah mula terhakis lantaran dasar pembaharuan ala Barat yang semakin meluas. Penguasaan kuasa Barat terhadap pemerintahan dan pentadbiran Kerajaan Uthmaniyyah mula mencengkam dan mengancam kestabilan politik, dalaman dan luaran, kerana kebergantungan yang melampau daripada golongan pentadbir dan bangsawan kepada kuasa Eropah. Antara konsep pembaharuan yang dipelopori oleh golongan ini ialah menukar sistem politik yang sedia ada kepada sistem khalifah berperlembagaan yang berteraskan sistem syura (menerusi penubuhan parlimen). Mereka melihat ajaran Islam sudah tidak diendahkan dan dalam masa yang sama, pengambilan budaya Barat terlalu berleluasa tanpa melihat kesesuaian dengan ajaran Islam (Cinar 2022).

Golongan Uthmani Muda ini boleh dikategorikan sebagai golongan idealis. Latar belakang mereka yang berasal daripada kalangan bangsawan dan pendidikan moden yang diterima di sekolah-sekolah Uthmaniyyah *era Tanzimat* turut membentuk pola pemikiran yang lebih dinamis dan teoritikal. Namun demikian, idea mereka ini sukar untuk diaplikasikan secara drastik memandangkan mereka hanya bergerak dari luar semata-mata. Ini dapat dilihat apabila mereka mempunyai pengaruh meluas dan berkesan terhadap pihak pemerintah dan golongan pentadbir aristokrat Uthmaniyyah yang dilaksanakan menerusi usaha-usaha pembaharuan, khususnya dari aspek politik. Pengaruh Uthmani Muda ini lebih jelas kelihatan melalui idea utama dalam perjuangan mereka, iaitu mewujudkan perlembagaan, menubuhkan parlimen dan menyemai semangat ke'Uthmaniyyah'an. Meskipun pada tahun 1870-an pengaruh mereka mula merosot secara drastik, tetapi idea mereka tentang pembaharuan politik dalam Kerajaan Uthmaniyyah mula menampakkan hasil, khususnya setelah Perlembagaan Uthmaniyyah 1876 diisytiharkan oleh Sultan Abd al-Hamid II dan penubuhan kerajaan khalifah berperlembagaan pada tahun 1908 oleh golongan Turki Muda melalui Parti *Congress of Union and Progress* (CUP).

Rujukan

- Abdol Rauh Yaccob. 1999. Dunia Islam abad ke-19. Dlm. Ismail Bakar, Abdol Rauh Yaccob, Anwar Zainal Abidin & Izziah Suryani Mat Resad (pnyt.). *Sejarah dan Tamadun Islam*. Bangi: Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Berkes, N. 1964. *The development of secularism in Turkey*. Montreal: McGill University Press.
- Cinar, M. 2022. Islamist activism in Turkey. Dlm. Tezcür, G. M. *The Oxford Handbook of Turkish Politics*. United States: Oxford University Press.

BAB 6 PERKEMBANGAN DAN SUMBANGAN BIDANG PERUBATAN DALAM KERAJAAN UTHMANIYYAH

*Siti Nur Adilah Awang, Ermy Azziaty Rozali & Roziah
Sidik @ Mat Sidek*

Pengenalan

Kerajaan Uthmaniyyah merupakan sebuah kerajaan Islam yang diasaskan oleh Uthman bin Ertugrul dari suku Turkoman pada awal abad ke-13M di Barat Laut Anatolia (As-Solabi 2011). Kerajaan ini memerintah dari tahun 1290M di bawah 36 orang sultan dan berakhir secara rasminya pada tahun 1924M apabila Kemal Ataturk menjadikan Turki sebagai negara Turki moden, dikenali pada hari ini sebagai Turkiye. Sepanjang lebih enam abad pemerintahannya, Kerajaan Uthmaniyyah pernah melakar pencapaian yang hebat dari segenap aspek merangkumi politik, ekonomi, sosial dan kebudayaan (Abu Hanifah 2020). Malahan, kerajaan ini juga pernah berada pada puncak kegemilangan sekitar abad ke-15M sehingga abad ke-16M dengan pelbagai kemajuan dalam bidang sains dan teknologi. Salah satu cabang bidang sains yang mendapat perhatian utama dalam Kerajaan Uthmaniyyah adalah bidang perubatan. Bidang perubatan merupakan bidang teras dan dibangunkan bersama bidang matematik dan astronomi (Ihsanoglu 2020).

Menurut Roziah & Nurliyana (2013), bidang perubatan yang dikembangkan oleh Kerajaan Uthmaniyyah merupakan sains tabii Islam. Sains tabii Islam ini pernah mencapai kemuncak kegemilangan semasa zaman pertengahan iaitu antara abad ke-8M sehingga abad ke-13M. Selepas abad ke-13M, para sarjana dalam Kerajaan Uthmaniyyah giat membangunkan semula penyelidikan bidang sains tabii Islam menerusi pelbagai sumbangan dan penemuan baharu. Ayduz (2010)

dalam karya-karya perubatan mereka seperti *Kitab-i fi al-Tib al-Asnan*, *Ta'dilu'l-emzice fi Hifzi Sihhati'l-Beden*, *Emraz-l Ruhaniyye Nagamat-I Musikeyye ile Tedavi* dan *Er-Risaletu'l-Musikiyyemine'd-Deva'r Ruhaniye*.

Penghargaan

Artikel ini ialah sebahagian daripada hasil kajian geran Kursi Syeikh Abdullah Fahim dengan kod RH-2020-008, Institut Islam Hadhari, Universiti Kebangsaan Malaysia. Tajuk kajian ialah Aplikasi Terapi Muzik dalam Menangani Masalah Kesihatan Mental Pelajar Institusi Pengajian Tinggi Susulan Pandemik Covid-19.

Rujukan

- Abu Hanifah Haris. 2020. Sejarah Kerajaan Turki Uthmaniyyah dan sumbangannya dalam bidang sosiopolitik abad ke-14 hingga abad ke-20. *Journal of Al-Tamaddun* 15(1): 85-107. [https://doi.org/10.22452/JAT.vol.15\(1\): 6](https://doi.org/10.22452/JAT.vol.15(1): 6).
- Acar, V. 2019. Sabuncoglu Serefeddin's surgical treatise *Cerrahiyetu'l-Haniyye* and its significance in the history of Turkish medicine. *Sabuncuoglu Serefeddin Health Science*, 1(1), 1-7.
- Afacan, S. 2010. From traditionalism to modernism: mental health in the Ottoman empire. Tesis Sarjana, Graduate School of Arts and Social Sciences, Sabanci University [18 September 2022].
- Ahmad Sobrie Ab Rahman. 2016. Transformasi sains dan teknologi dawlah Uthmanniyyah era Sultan Suleyman 1 (1520M-1566M). Tesis Sarjana. Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia [25 Oktober 2022].
- Aksoy, B. 2005. Translation activities in the Ottoman Empire. *Meta* 50(3), 949-956.
- Altinolcek, H. 1998. Bir iletisim araci olarak muzik ve muzikle tedavi yontemleri. Tesis Doktor Falsafah, Sosyal Dilimler Enstitüsü, Anadolu Üniversitesi [5 Julai 2022].

BAB 7 PEMBUKUAN *AL-FATAWA AL-HINDIYYAH* SEBAGAI LEGASI KERAJAAN MUGHAL ERA AWRANGZIB (1658-1707)

Mohamad Zulfazdlee Abul Hassan Ashari

Pengenalan

Kerajaan Mughal suatu nama yang tidak asing lagi apabila membincangkan tentang perkembangan sejarah dan tamadun Islam di India. Kerajaan ini diasaskan oleh Babur pada tahun 1526 setelah tentera Mughal berjaya menewaskan tentera Kerajaan Lodi dalam Perang Panipat I pada 21 April 1526 dan sekaligus menguasai Delhi daripada pemerintah Kerajaan Lodi (Wazir et al. 2022). Kejayaan berkenaan membolehkan Kerajaan Mughal berkuasa di India lebih daripada 300 tahun dan meninggalkan warisan tamadun yang boleh dibanggakan, misalnya dalam aspek senibina dan kesenian. Monumen Taj Mahal merupakan antara legasi Kerajaan Mughal kepada tamadun Islam yang boleh disaksikan pada hari ini.

Namun begitu, terdapat satu lagi warisan tamadun Islam era Kerajaan Mughal yang tidak diketengahkan secara serius dalam perbincangan sejarah dan tamadun Islam di India, iaitu *al-Fatawa al-Hindiyyah*. Kompilasi fatwa-fatwa bermazhab Hanafi ini telah dicetuskan oleh pemerintah Mughal keenam, Awrangzib 'Alamgir (1658-1707) setelah melihat ketidakseragaman institut kehakiman dalam memutuskan sebarang kes akibat perbezaan pandangan dan fatwa dalam kalangan ulama di India. Menurut Richards (2008), sebelum kemunculan *al-Fatawa al-Hindiyyah*, para ulama sering kali mengeluarkan fatwa yang sukar difahami dan bertentangan sesama mereka serta berstatus lemah dari sudut perundangan. Justeru, Awrangzib bertindak untuk menyelesaikan isu ini dengan menghasilkan pembukuan kod undang-undang yang dikenali sebagai *al-Fatawa al-Hindiyyah*.

menyeragamkan pelaksanaan perundangan di India setelah melihat ketidakseragaman para hakim dalam menjatuhkan sesuatu hukuman. Tambahan pula, iltizam Awrangzib dalam memartabatkan Islam dalam pentadbiran Kerajaan Mughal dan hubungan erat beliau dengan para ulama turut merealisasikan peranan *Fatawa al-Hindiyyah* sebagai rujukan utama dan berautoriti dalam hal perundangan Kerajaan Mughal. Kepentingan *al-Fatawa al-Hindiyyah* ini bukan sahaja terhad sebagai rujukan berautoriti ketika zaman Kerajaan Mughal, bahkan turut digunakan sebagai rujukan di mahkamah syariah selepas era Kerajaan Mughal di beberapa negara, antaranya Malaysia, Indonesia, Palestine, Sri Lanka, Turki, Afrika Selatan, Uganda, Maghribi dan Myanmar.

Penghargaan

Artikel ini ialah sebahagian daripada hasil kajian Geran Universiti Penyelidikan, Universiti Kebangsaan Malaysia dengan kod: GUP-2022-033. Tajuk kajian ialah Pembinaan Kerangka Pemikiran Politik Mughal dan Relevansinya dalam Memperkasa Kesepaduan Sosial di Malaysia.

Rujukan

- Abbott, F. 1998. *Islam in India before Shah Waliullah*. Dlm. Tahir, M. *Muslim Political Thought in India*. New Delhi: Anmol Publications Pvt. Ltd.
- Ahmad, A. 1969. *An intellectual history of Islam in India*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Asher, C. B. & Talbot, C. 2006. *India before Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bilgrami, R. M. 1984. *Religious and quasi-religious departments of the Mughal period (1556-1707)*. New Delhi: Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd.
- al-Burhanpuri, Shaykh Nizam. 2009. *al-Fatawa al-Hindiyyah*. Bayrut: Dar al-Fikr.

BAB 8 PENJAJAHAN PERANCIS KE ATAS MESIR (1798-1801): PENCERAKINAN TUNTAS TERHADAP FAKTOR LUARAN DAN KEMELUT DALAMAN MESIR

Napisah Karimah Ismail & Wan Kamal Mujani

Pengenalan

Mesir merupakan negara yang sejak dahulu lagi terkenal dengan sejarah tamadun umat manusia yang berlaku pada zaman silam melibatkan pemerintahan Firaun, Greek, Parsi dan Rom. Selepas kedatangan Islam, ia diterajui oleh kerajaan Islam yang bermula dengan Khulafa' al-Rashidin, diikuti Kerajaan Umayyah, Abbasiyyah, Tulun, Ikhsyid, Fatimiyyah, Ayyubiyah, Mamluk dan Uthmaniyyah hinggalah Mesir dijajah oleh bangsa Eropah iaitu Perancis dan British. Penguasaan Mesir oleh banyak kerajaan telah menjadikannya sebuah negara yang kaya dengan sejarah dan peristiwa sehingga menarik untuk dikaji. Tambahan pula kekayaan sumber ekonomi dan lokasinya yang strategik iaitu berada di tengah-tengah jalan perdagangan antara Barat dengan Timur telah berjaya menarik kuasa-kuasa besar untuk menguasainya. Perancis adalah kuasa Eropah terawal menduduki Mesir selepas berlaku kelemahan dalam pemerintahan Kerajaan Uthmaniyyah di Mesir dan sistem pentadbiran Mesir sendiri pada penghujung abad ke-18M. Masalah dan pergolakan dalaman Mesir menjadi salah satu pendorong kuat untuk Perancis mengambil kesempatan di atas kelemahan yang berlaku. Namun, terdapat juga faktor lain yang mencetuskan keinginan Perancis untuk menguasai Mesir. Bab ini membincangkan tentang faktor penjajahan Perancis ke atas Mesir dengan pencerakinan pergolakan dan masalah dalaman Mesir yang dikatakan antara pencetus kedatangan

Rujukan

- Al-Jabarti, 'Abd al-Rahman. 1975. *Tarikh muddat al-Faransis bi-Misr*. Netherlands: E.J. Brill.
- Al-Wafi, Muhammad 'Abd al-Karim. 1984. *Yusuf Basha al-Qaramanli wa al-hamlah al-faransiyyah 'ala Misr*. Tarabulus: Munsha'at al-'Ammah
- Armajani, Yahya & Ricks, Thomas M. 1970. *Middle East past and present*, N.J: Prentice-Hall, Engle Cliff.
- Aronian, Lois A. & Mitchell, Richard P. 1991. *Timur Tengah dan Asia Utara moden*. Terj. Mohammad Redzuan Othman. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Bey, M. Rifaat. 1976. *The awakening of modern Egypt*. Lahore: Premier Book House.
- Chandler, D. G. 1966. *The campaigns of Napoleon*. New York: Macmillan Publishing Company.
- Cherfils, C. 1999. *Napoleon and Islam from French and Arab documents*. Terj. James Gibb-Stuart. Kuala Lumpur: Utusan Publication & Distributors Sdn. Bhd.
- Connelly, O. 2006. *The wars of the French revolution and Napoleon 1792-1815*. New York: Routledge.
- Dykstra, D. 1998. The French occupation of Egypt 1798-1801. Dlm. M.W. Daly (pnyt.). *The Cambridge History of Egypt*, Jil. 2. United Kingdom: Cambridge University Press. hlm. 113-138.
- El-Shayyal, Gamal el-Din. 1968. Some aspects of intellectual and social life in eighteenth-century Egypt. Dlm. P.M. Holt (pnyt.). *Political and Social Change in Modern Egypt*, London: Oxford University Press, hlm. 117-131.

BAB 9 SEJARAH PENUBUHAN DAN PUNCA KUASA MAJLIS AGAMA ISLAM NEGERI SEMBILAN

Anwar Muttaqin

Pengenalan

Bab ini membicarakan berkenaan sejarah penubuhan Majlis Agama Islam Negeri Sembilan (MAINS) bersama-sama dengan punca kuasa penubuhan berdasarkan Enakmen Majlis Agama Islam (Negeri Sembilan) 1949, Enakmen Majlis Agama Islam (Negeri Sembilan) 1957, Enakmen Pentadbiran Hukum Syara' (Negeri Sembilan) 1960, Enakmen Pentadbiran Hukum Syarak (Negeri Sembilan) 1991, Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Sembilan) 2003 dan senarai lain-lain Enakmen, Kaedah dan Peruntukan Undang-Undang yang berhubung dengan pengurusan agama Islam di Negeri Sembilan dan penerangan ringkas berkaitan Enakmen Perbadanan Baitulmal Negeri Sembilan 2015.

Penubuhan Majlis Agama Islam Negeri Sembilan

Pada tahun 1948, semasa penjajah British memperkenalkan Perjanjian Persekutuan Tanah Melayu, Negeri Sembilan turut mewujudkan satu dokumen bertulis berdasarkan perjanjian 1889 berkaitan kedaulatan Yang di-Pertuan Besar Negeri Sembilan, Undang Luak Yang Empat dan Tunku Besar Tampin. Oleh itu, telah wujud satu majlis atau perundingan yang dikenali sebagai Dewan Keadilan dan Undang Negeri Sembilan yang termaktub di dalam Undang-Undang Tubuh Kerajaan Negeri Sembilan sehingga kini. Dewan ini berperanan sebagai rujukan utama Kerajaan Negeri Sembilan berkaitan adat istiadat Melayu dan Islam (Laporan Tahunan MAINS 2008).

Rujukan

- Anwar Muttaqin, Roziah Sidek & Ezad Azraai Jamsari. 2020a. Modification of laws enactment for Council of Islamic Religion (Negeri Sembilan) toward empowerment of muslim economic institutions. *International Journal of Advanced Research* 8 (9): 223-228.
- Anwar Muttaqin, Roziah Sidek & Ezad Azraai Jamsari. 2020b. The Relevance of Negeri Sembilan Baitulmal Corporation: An initial review. *International Journal of Advanced Research* 8 (08): 784-791.
- Anwar Muttaqin. 2018. Pembangunan Islam di Negeri Sembilan. Ucaptama Kolokium Siswazah Pengajian Arab dan Tamadun Islam (KOSPATI 2.0), Pusat Penyelidikan UKM Langkawi, 24 Februari.
- Enakmen Majlis Agama Islam 1957 (Enakmen No. 3/1957).
- Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen No. 10 2003).
- Enakmen Pentadbiran Agama Islam (Negeri Sembilan) 2003 (Enakmen No. 10 2003).
- Enakmen Pentadbiran Hukum Syara' (N. Sembilan) 1960 (Enakmen No. 15/1960).
- Enakmen Pentadbiran Hukum Syarak (Negeri Sembilan) 1991 (Enakmen No. 1 1991).
- Enakmen Perbadanan Baitulmal Negeri Sembilan 2015 (Undang-Undang Negeri Sembilan Enakmen A22).
- Hussin Harun. 1985. Hukum adat dan syarak dari segi pelaksanaan Mahkamah Syariah di Negeri Sembilan. Latihan Ilmiah, Universiti Islam Antarabangsa Malaysia [14 mac 2022].
- Kamal Amran. 2016. Sejarah Majlis Agama Islam Negeri Sembilan, Seremban. Temu bual, 12 Mei.

BAB 10 PELAKSANAAN UNDANG-UNDANG JENAYAH ISLAM DI TERENGGANU SEBELUM CAMPUR TANGAN BRITISH 1919

Izziah Suryani Mat Resad @ Arshad

Pengenalan

Negeri Terengganu telah mempunyai tradisi keagamaan yang lebih awal daripada negeri-negeri Melayu yang lain (Shafie 1984). Pelaksanaan undang-undang Islam sudahpun lama berlaku di negeri Terengganu. Proklamasi undang-undang Islam dalam kandungan Batu Bersurat Terengganu negeri Islam sejak abad ke-14M menjadikan Terengganu sebagai sebuah negeri Islam (Hamdan 1984). Batu Bersurat Terengganu membuktikan pelaksanaan undang-undang Islam dalam piagam yang terkandung pada Batu Bersurat tersebut. Walaupun begitu, pelaksanaan undang-undang Islam ini tidaklah seratus peratus kerana masih dipengaruhi oleh undang-undang adat tradisional (Muhammad Saleh 1978; Muhammad Saleh 1983; Paterson 1929; Hamdan 1984; Izziah Suryani 2009). Semenjak kerajaan Terengganu diasaskan oleh Sultan Zainal Abidin I (Buyong 1984; Hooker 1991; Muhammad Saleh 1983; Abdullah Zakaria 1998) undang-undang Islam menjadi asas perundangan sama ada dalam perkara sivil ataupun jenayah. Kemuncak pelaksanaan undang-undang Islam berlaku semasa pemerintahan Baginda Omar yang tegas melaksanakan hukum syarak (Clifford 1992).

Sebelum penjajahan British, para ulama berjaya menjadikan penduduk Terengganu mempunyai pegangan Islam yang berbeza dengan orang-orang Melayu yang lain. Mereka bukan sahaja mementingkan akhirat, tetapi tidak meninggalkan kehidupan di dunia. Sikap mereka menyebabkan terdapat pegawai British yang menganggap mereka sebagai golongan yang fanatik atau ekstrem dalam agama. Sir Arthur Young melaporkan kepada Pejabat Tanah Jajahan bahawa Tuan Embong merupakan

Rujukan

- Abdullah Alwi Hasan. 1991. Sejarah perundangan dan pentadbiran Islam Terengganu. Kertas Kerja Seminar Islam di Terengganu. Anjuran Wisma Darul Iman. Kuala Terengganu, Terengganu, 14-17 Julai.
- Abdullah Zakaria Ghazali. 2000. *Kebangkitan Terengganu: Gerakan menentang British 1922-1928*. Kuala Terengganu: Perbadanan Perpustakaan Awam Terengganu.
- Abdullah Zakaria Ghazali. 1996. *Terengganu: Tokoh, pentadbiran dan perjuangan*. Kuala Lumpur: Persatuan Muzium Malaysia.
- Aladin Mamat & Azrina Jonit. 2019. Peranan ulama dalam mempertahankan Tanah Melayu ketika zaman penjajahan. Persidangan Antarabangsa Tokoh Ulama Melayu Nusantara ke-3. Shah Alam, Selangor. 22 Oktober 2019.
- Allen, J. De V. 1968. Sultan Zainal Abidin III, possessor of Terengganu and all its districts. *Malaysia in History* 12(1): 3-15.
- Azizah Mat Rashid, Mohamad Azhan Yahya, Adibah Bahori, Suhaizad Saifuddin & Mohammad Yuszairi Mohamad Zam Zam. 2021. Santuni Alam Sekitar: Ke arah pemerkasaan pelaksanaan hukuman alternatif. International Conference On Syariah & Law, 6 April.
- Blagden, C.O. 1924. A note on the Terengganu inscription. *JMBRAS* 2(3): 258-263.
- Buyong Adil. 1982. *Sejarah Terengganu*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Chan Su-Ming. 1965. Kelantan and Trengganu, 1909-1939. *JMBRAS* 38(1):159-198.

BAB 11 HUKUMAN HUDUD DALAM PIAGAM BATU BERSURAT TERENGGANU

Izziah Suryani Mat Resad @ Arshad

Pengenalan

Pada tahun 1887, Batu Bersurat Terengganu ditemui di Tanah Batu dalam mukim Kampung Buloh, di daerah Hulu Terengganu. Selepas berlakunya banjir besar, batu ini dikatakan kelihatan di tebing Sungai Tara yang terhakis dan telah diusung oleh penduduk kampung ke Surau Tok Rashid untuk dijadikan pelapik tempat membasuh kaki. Pada tahun 1902, seorang pedagang, Sayyid Husin Ghulam al-Bhukari telah melihat batu tersebut ketika beliau mahu melangkah naik ke surau itu. Beliau telah mendapatkan maklumat lanjut mengenai batu itu dan meminta penduduk kampung mengusungnya ke perahu beliau untuk dibawa pulang ke Kuala Terengganu. Sayyid Husin Ghulam al-Bhukari telah mempersembahkan batu bertulis itu Kebawah Duli Tuanku Sultan Terengganu, Almarhum Duli Yang maha Mulia Sultan Zainal Abidin III. Batu tersebut telah diletakkan di atas Bukit Puteri, Kuala Terengganu (Memorial Batu Bersurat 1992).

Pada bulan Julai tahun 1922, iaitu kira-kira 20 tahun kemudian, Penolong Penasihat British yang juga Ketua Bandaran, Mejar H.S. Petersons telah membawa batu tersebut ke Pejabat Bandaran, Kuala Terengganu. Beliau mengarahkan tulisan pada batu itu dikapur tetapi tulisan itu tidak juga dapat difahami. Semenjak itu, banyak usaha dilakukan untuk memahami tulisan yang terdapat pada batu bersurat tersebut (Memorial Batu Bersurat 1992). Beliau telah menerbitkan sebuah artikel bertajuk 'An Early Malay Inscription from Terengganu' dalam *JMBRAS*. Vol. III, tahun 1924 (Petersons 1924). Manakala C.O Blagden menerbitkan artikel bertajuk 'A Note on the Terengganu Inscription', juga dalam *JMBRAS*

Rujukan

- Al-Attas, Syed Muhammad Nagiub. 1970. *The correct date of Terengganu inscriptions*. Kuala Lumpur: Muzium Negara.
- Batu Bersurat Terengganu. Wikipedia Ensiklopedia. http://ms.wikipedia.org/wiki/Batu_Bersurat_Terengganu [20 April 2022].
- Blagden, C.O. 1924. A note on the Terengganu Inscription. *Journal of the Malaysian Branch of the Royal Asiatic Society* 3(3): 252-258.
- Fatimi, S.Q. 1963. *Islam comes to Malaysia*. Singapore: Malaysia Sociological Research Institute.
- H. Sulaiman Rashid. 1954. *Fiqh Islam*. Jakarta: Penerbit Attahiriyyah.
- Hooker, M.B. 1977. The Terengganu inscription in Malayan legal history. Dlm. MBRAS, a century volume, 1877-1977.
- Kamus Dewan. 1994. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa & Pustaka
- Madina, Ma'an Z. 1973. *Arabic-English dictionary*. New York: Pocket Books
- Mat Saad Abd Rahman. 1993. *Undang-undang jenayah Islam jenayah hudud*. Shah Alam: HIZBI.
- Memorial Batu Bersurat. 1922. Kuala Terengganu: Muzium Negeri Terengganu.
- Muhammad Saleh Haji Awang (Misbaha). 1983. *Sejarah Darul Iman hingga 1337H=1918M*. Kuala Lumpur: Utusan Publications & Distributors Sdn.Bhd.
- Nor Azam Mat Noor. 2004. Isyarat Astronomi-Batu Bersurat Terengganu. <http://www.bincang.net/forum/showthread.php?p=1191527> [17 April 2022].
- Othman Mohd Yatim & Abdul Halim Nasir. 1990. *Epigrafi Islam*

BAB 12 HAJI WAN MUSA ABDUL SAMAD: TOKOH ISLAH KELANTAN

Noor Intan Ismail & Farid Mat Zain

Pengenalan

Negeri Kelantan sinonim dengan tempat kelahiran dan kewujudan para alim ulama yang berwibawa dalam pelbagai bidang ilmu pengetahuan. Kehebatan tersebut membawa kepada umum mengenali negeri ini sebagai “Serambi Mekah” (Ahmad Syakir et al. 2022). Jika Makkah itu sebagai rumah maka Kelantan adalah serambinya yang menjadi tempat ataupun lokasi para alim ulama berkumpul, mengadakan majlis ilmu dalam pelbagai bidang pengajian. Kewujudannya melahirkan ulama yang kemudian menyambung pengajian di Mekah, Madinah dan India. Mereka ini telah belajar di sana dengan tokoh ulama yang hebat daripada segi keilmuannya. Setelah tamat pengajian, mereka kembali ke tanah air dan menyumbang bakti kepada masyarakat melalui bidang ilmu yang diperoleh di sana. Justeru pengaliran ilmu kepada masyarakat dan kefahaman terhadap agama semakin meningkat (Ahmad Murshidi et al. 2022). Seterusnya Alias Muhammad (1977) menyatakan bahawa negeri Kelantan ialah pusat perkembangan kesusasteraan yang paling ulung kerana daripada fakta-fakta penyelidikan yang telah dilakukan menggambarkan banyak khazanah ilmu dan sastera di negeri itu, baik yang berpusat di istana, pondok ataupun dalam masyarakat dan rakyatnya yang tersendiri.

Dalam kalangan ulama yang menyebarkan ilmu melalui pelbagai disiplin ilmu kepada masyarakat tersebut terdapat sebahagian yang telah mengundang kontroversi. Ini kerana ajaran yang disampaikan oleh ulama tersebut bertentangan dengan kefahaman yang ada dalam masyarakat sebelum ini. Antara tokoh yang boleh dikaitkan dalam perkara ini ialah Haji Wan Musa Abdul Samad.

Rujukan

- Ab Manaf Ahmad & Tajuddin Saman. 2005. *Tokoh-tokoh agama dan kemerdekaan di Alam Melayu*. Kuala Lumpur: Yayasan Dakwah Islamiyyah Malaysia.
- Ahmad Murshidi Mustapha, Mohd Miqdad Aswad Ahmad, Mohd Nazri Mat Zin & Zainuddin Che Seman. 2022. Sumbangan Madrasah Muhammadiyah dan Madrasah Rahmaniah dalam kelestarian pengajian turath di Kelantan. *Journal of Islamic, Social, Economics and Development* 7 (50): 65 - 81.
- Ahmad Syakir Mohd Nassuruddin, Khairulnazrin Nasir, Wan Mohd Al Hafiz Wan Mustapa & Abdul Azib Hussain. 2022. Sumbangan Tuan Guru Haji Daud bin Haji Yusof sebagai tokoh ulama di Kelantan. *Jurnal Ilmu Wahyu* 3(2): 171-184.
- Alias Muhammad. 1977. *Intelijensia Melayu Kelantan satu pandangan awal*. Kelantan: Mohd Nawawi Book Store.
- Faudzinaim Badaruddin, Zakaria Stapa, Abdull Rahman Mahmood & Mohd Khairi Mahyuddin. 2021. Tarekat Ahmad B. Idris Al-Fasi dan pengaruhnya di Malaysia. *Akademika* 91(1): 119-127.
- Hamdan Hassan. 1992. *Peranan pendidikan Islam Masjid Muhammadi Kota Bharu pada permulaan abad ke 20 Masihi*. Kuala Lumpur: Jabatan Pengajian Melayu Universiti Malaya.
- Ismail Che Daud. 2001. *Tokoh-tokoh ulama-ulama Semenanjung Melayu (1)*. Majlis Agama Islam dan Adat Istiadat Melayu Kelantan: Pustaka Aman Press Sdn Bhd.
- Mohd Sarim Mustajab. 1975. Islam dan perkembangannya dalam masyarakat Melayu di Semenanjung Tanah Melayu 1900-1940. Tesis Sarjana, Universiti Kebangsaan Malaysia [18 Mac 2023].

INDEKS

A

al-Fatawa al-Hindiyyah 4, 87,
88, 91, 92, 93, 94, 95, 96,
97, 98

al-Fatih 2, 39, 40, 41, 42, 43,
44, 45, 46, 47, 48, 49

aliran 15, 16, 17, 18, 116

Awrangzib 4, 87, 88, 89, 90,
91, 92, 93, 95, 96, 97, 98

B

Batu Bersurat 6, 7, 139, 142,
161, 162, 163, 164, 165,
166, 167, 170, 171

biografi 12, 40, 176

C

caravanserai 2, 21, 22, 23, 24,
25, 26, 27, 28, 29, 30, 75

E

ekonomi 2, 3, 5, 14, 18, 22, 24,
25, 26, 39, 40, 42, 43, 44,
45, 46, 47, 49, 54, 56, 60,
65, 88, 90, 103, 105, 106,
107, 108, 109, 115, 116,
117, 123

enakmen 5, 121, 123, 124,
125, 126, 127, 128, 129,
130, 131, 132, 133, 134,
135

F

falsafah 1, 2, 9, 10, 11, 12, 13,
14, 15, 16, 17, 18, 68, 96

G

gagasan 58

H

hukuman 6, 7, 98, 128, 141,
142, 145, 146, 147, 148,
149, 150, 151, 152, 153,
154, 155, 161, 164, 165,
166, 167, 168, 169, 170,
171

hukum hudud 150, 151, 152,
153, 165, 166

I

Ibn Khaldun 1, 2, 9, 12, 13,
14, 15, 16, 18

J

jenayah 6, 7, 45, 128, 129,
131, 139, 141, 142, 143,
145, 146, 147, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155,
165, 166, 167, 168, 170,
171

K

karya 1, 3, 4, 11, 13, 15, 17,
18, 58, 67, 68, 69, 70, 71,
72, 73, 74, 75, 77, 78, 79,
80, 81, 179

kematian 41, 88, 114, 181

kemelut 103, 112, 143

kerjaya 179

kesihatan 3, 42, 66, 68, 69,
70, 71, 75, 76, 80, 81

- L**
- Laluan Sutera 2, 24, 26, 28, 30
- legasi 4, 68, 87, 88, 97, 143, 176
- M**
- Majlis Agama Islam 5, 6, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 129, 135, 179, 180
- Mesir 3, 5, 12, 13, 57, 59, 67, 80, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 181
- Mughal 4, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 97, 98
- N**
- Negeri Sembilan 5, 6, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135
- P**
- pelancongan 2, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 29, 30
- pentadbiran 2, 3, 5, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 53, 54, 59, 60, 61, 88, 92, 93, 95, 97, 98, 103, 111, 112, 113, 117, 121, 122, 124, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 141, 144, 146, 155, 179
- Perancis 5, 55, 56, 57, 58, 60, 73, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117
- perubatan 3, 4, 12, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 116
- politik 3, 5, 12, 13, 14, 18, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 60, 61, 62, 63, 65, 88, 89, 90, 93, 97, 98, 105, 106, 107, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 143, 147
- punca kuasa 5, 6, 121, 122, 123, 129, 131, 135
- S**
- sejarah 1, 2, 4, 5, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 22, 24, 25, 28, 29, 30, 40, 44, 54, 59, 66, 87, 88, 89, 91, 93, 96, 97, 103, 105, 110, 111, 117, 121, 162, 181
- Sultan 2, 6, 12, 13, 22, 27, 39, 40, 41, 42, 43, 46, 49, 52, 53, 54, 55, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 73, 74, 76, 77, 78, 79, 104, 107, 114, 139, 140, 143, 144, 145, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 155, 161, 179, 180

T

Tapak Warisan Dunia 28, 29,
30

Terengganu 6, 7, 139, 140,
141, 142, 143, 144, 145,
146, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 153, 154, 155,
161, 162, 163, 165, 166,
170, 171, 180
transformasi 2, 25, 30, 77,
147

U

undang-undang 4, 6, 7, 16,
47, 52, 60, 61, 87, 88, 91,
113, 121, 122, 123, 124,
125, 126, 129, 130, 131,
133, 139, 140, 141, 142,
143, 144, 145, 146, 147,
149, 150, 153, 155, 163,
164, 165, 166, 170, 171

UNESCO 2, 25, 28, 29, 30

Uthmani Muda 3, 51, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63

Uthmaniyyah 2, 3, 4, 5, 39,
40, 41, 42, 43, 44, 45, 46,
47, 48, 49, 51, 52, 53, 54,
55, 56, 57, 58, 59, 60, 61,
62, 63, 65, 66, 67, 68, 69,
70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,
77, 78, 79, 80, 103, 104,
106, 107, 111, 112, 113,
114, 116, 117

ADICITA

INTELEGENSIA SEJARAH DAN TAMADUN ISLAM

Buku ini membawakan kupasan intelegensia dalam bidang sejarah dan tamadun Islam merangkumi bidang sains dan teknologi dalam tamadun Islam, tamadun Islam di Asia Barat serta tamadun Islam di Asia Tenggara. Topik-topik tersebut meliputi konsep falsafah sejarah Islam menurut Ibn Khaldun, perkembangan peranan *Caravanserai* daripada persinggahan sementara kepada destinasi pelancongan, pentadbiran Uthmaniyyah dan pelaksanaan polisi ekonomi Sultan Muhammad al-Fatih, idea politik Uthmani Muda dalam pembaharuan pentadbiran Uthmaniyyah abad ke-19M, perkembangan dan sumbangan bidang perubatan dalam Kerajaan Uthmaniyyah, pembukuan al-Fatawa al-Hindiyyah sebagai legasi kerajaan Mughal era Awrangzib (1658-1707), pencerakinan tuntas terhadap faktor luaran dan kemelut dalaman Mesir terhadap penjajahan Perancis ke atas Mesir (1798-1801), sejarah penubuhan dan punca kuasa Majlis Agama Islam Negeri Sembilan, pelaksanaan undang-undang jenayah Islam di Terengganu sebelum campur tangan British 1919M, hukuman hudud dalam piagam Batu Bersurat Terengganu, serta ketokohan Haji Wan Musa Abdul Samad sebagai tokoh islah Kelantan. Pembaca perlu mendapatkan buku ini bagi memperkayakan ilmu sejarah dan tamadun Islam dalam pelbagai bidang.

EDITOR

ROZIAH SIDIK @ MAT SIDEK, PhD, Profesor Madya di Pusat Kajian Bahasa Arab dan Tamadun Islam, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia. Beliau mengkhusus dalam bidang Sejarah dan Falsafah Sains Islam dan Sejarah dan Tamadun Islam.

ANWAR MUTTAQIN, PhD, Pensyarah Kanan di Pusat Kajian Bahasa Arab dan Tamadun Islam, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia. Beliau mengkhusus dalam bidang Sejarah Tadbir Urus Islam dan Filantropi Islam.

AMMALINA DALILLAH MOHD ISA, MA, Pensyarah di Pusat Kajian Bahasa Arab dan Tamadun Islam, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia. Beliau mengkhusus dalam bidang Sains dan Teknologi Era Uthmani dan Sejarah Balkan Abad Pertengahan.

ISBN 978-629-490-012-7

9 786294 900127

Sila imbas kod untuk
maklumat lanjut

